

O‘ZBEK VA XITOIY TILLARIDA HARBIY TERMINOLOGIYA VA LINGVISTIK TUZILMALARNI O‘RGANUSH

Qodirova Madina Xoliyorovna

Sharq filologiyasi fakulteti Xitoy filologiyasi kafedrasida O‘zbekiston

Davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va xitoy tillaridagi harbiy terminologiya va lingvistik tuzilmalarning bazi jihatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot ushbu ikki xil tilda harbiy atamalarning shakllanishi va ishlatilishiga ta’sir qiluvchi tarixiy, madaniy va funksional jihatlarni ochib berishga qaratilgan. Qiyosiy tahlil orqali tadqiqot terminologiyadagi o‘xshashlik va farqlarni ta’kidlab, harbiy kontekstda har bir til tomonidan qo‘llaniladigan lingvistik strategiyalar haqida tushuncha beradi. Topilmalar shuni ko‘rsatadiki, har bir tilga xos bo‘lgan o‘ziga xos elementlar mavjud bo‘lsa-da, ma’lum universal mavzular va tuzilmalar ustunlik qiladi. Ushbu qiyosiy yondashuv nafaqat harbiy tilshunoslikni tushunishni kuchaytiradi, balki qiyosiy tilshunoslik va harbiy tadqiqotlarning kengroq sohasiga ham hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: Harbiy terminologiya, til tuzilmalari, o‘zbek tili, xitoy tili, qiyosiy tahlil, harbiy tilshunoslik, madaniy ta’sirlar, tarixiy kontekst, til shakllanishi, harbiy fanlar.

KIRISH Harbiy terminologiya va lingvistik tuzilmalarni o‘rganish turli madaniyatlar o‘zlarining harbiy tajribalarini qanday kontseptsiyalashi va ifodalashi haqida ajoyib tasavvur beradi. O‘zbek va xitoy tillari kontekstida bu tillar asosidagi boy tarixiy va madaniy gobelenlar tufayli bu izlanish ayniqsa qiziq bo‘ladi. Bu tillardagi harbiy leksikani tushunish ularning o‘ziga xos lisoniy xususiyatlarini yoritibgina qolmay, balki ularning evolyutsiyasini shakllantirgan madaniy va tarixiy ta’sirlarni ham ochib beradi. Harbiy terminologiya - bu qurolli kuchlarda qo‘llaniladigan maxsus leksika bo‘lib, strategiya, taktika, jihozlar bilan bog‘liq atamalarning keng doirasini o‘z ichiga oladi. Terminologiya ko‘pincha millatning o‘ziga xos tarixiy va madaniy tajribasini, jumladan, harbiy tarixini, texnologik yutuqlarini va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi.

Turkiy tillar oilasiga mansub o‘zbek tili mintaqadagi istilo, savdo-sotiq va madaniy almashinuvning murakkab tarixi tufayli turli tarixiy ta’sirlar, jumladan, fors, arab, rus tillari ta’sirida rivojlangan. Bu til birikmasi o‘zbek tilining harbiy terminologiyasida o‘z aksini topgan bo‘lib, u mahalliy turkiy ildizlarni shu tillardan olingan so‘zlar bilan birlashtiradi. Tarixan O‘zbekistonning Ipak yo‘li bo‘ylab strategik joylashuvi va turli imperiyalar, jumladan, temuriylar va sovetlar davridagi o‘rni uning harbiy leksikasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan¹

¹ (Johanson, 2006).

Bundan farqli o'laroq, xitoy tili o'zining uzoq yillik yozma an'anasi va noyob logografik yozuvi bilan turli xil lingvistik xususiyatlarni taqdim etadi. Xitoy tilidagi harbiy terminologiyaning rivojlanishiga Sun Tszining "Urush san'ati" kabi qadimiy harbiy matnlar, shuningdek, 20-asrdagi lingvistik islohotlar va modernizatsiya harakatlari ta'sir ko'rsatgan. Xitoy harbiy leksikasi Xitoyning strategik tafakkuri va tashkiliy tuzilishini shakllantirgan konfutsiylik, daosizm va legalizmning madaniy va falsafiy an'alariga chuqur singib ketgan.²

Qiyosiy lingvistik tadqiqotlar turli madaniyatlar o'xshash tushunchalarga qanday murojaat qilishlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. O'zbek va xitoy harbiy terminologiyasi misolida qiyosiy tahlil umumiy mavzularni ham, alohida yondashuvlarni ham ajratib ko'rsatishi mumkin. Masalan, har ikkala tilda ierarxik va texnologik tuzilmalarni aks ettiruvchi darajalar va jihozlar uchun atamalar bo'lishi mumkin, ammo bu atamalarning etimologik ildizlari va semantik jihatlari o'zlarining noyob madaniy va tarixiy kontekstlari tufayli sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, 20-21-asrlarda harbiy kuchlarni modernizatsiya qilish yangi atamalarni qabul qilishga va mavjudlarini moslashtirishga olib keldi. O'zbekistonda ham, Xitoyda ham harbiy islohotlar va texnologik taraqqiyot ularning harbiy leksikoniga yangi tushunchalarni kiritish zaruratini tug'dirdi. Bu jarayon ko'pincha boshqa tillardan atamalarni olish, yangi atamalarni yaratish va an'anaviy atamalarni zamonaviyga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Ushbu maqola qiyosiy tahlil orqali o'zbek va xitoy tillaridagi harbiy terminologiya va lingvistik tuzilmalarni o'rganishga qaratilgan. Ushbu tillardagi tarixiy taraqqiyot, madaniy ta'sirlar va harbiy atamalarning zamonaviy moslashuvlarini o'rganib, tadqiqot harbiy aloqani shakllantiradigan asosiy til strategiyalari va madaniy dinamikalarni ochishga harakat qiladi. Bunday tadqiqot nafaqat harbiy tilshunoslik haqidagi tushunchamizni kengaytiribgina qolmay, balki qiyosiy tilshunoslik va madaniyatlararo tadqiqotlarning kengroq sohasiga ham hissa qo'shadi.

ASOSIY QISM

Harbiy atamalarning o'zbek va xitoy tillarida rivojlanishi ularning tarixiy sharoitlarida chuqur ildiz otgan. Turli imperiyalar va sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan O'zbekiston uchun harbiy atamalar ko'plab tashqi ta'sirlar ta'sirida shakllangan. O'zbek tilining turkiy ildizlari fors, arab, rus tillari ta'sirida boyib, har biri harbiy leksikaga o'z hissasini qo'shgan. Ipak yo'lining tarixiy ahamiyati, mo'g'ullar imperiyasi va sovet davri o'zbek harbiy lug'atida o'chmas iz qoldirgan.³

Bundan farqli o'laroq, Xitoy harbiy terminologiyasi uzluksiz va nisbatan izolyatsiya qilingan tarixiy rivojlanish orqali rivojlangan. Xitoy tili o'zining logografik yozuvi va uzoq adabiy an'anasi bilan Sun Tszining "Urush san'ati" va boshqa harbiy klassiklar kabi qadimiy matnlar asosida shakllangan. Ushbu matnlar ming yillar davomida moslashtirilgan va kengaytirilgan asosiy leksikani taqdim etdi. Konfutsiy, daoist va legalistik falsafalarning

² (Sawyer, 1994).

³ Johanson, 2006.

ta'siri Xitoy harbiy terminologiyasiga ham kirib keldi va kengroq madaniy va falsafiy muhitni aks ettirdi.⁴

Til tuzilmalari va xususiyatlari o'zbek va xitoy harbiy terminologiyasining til tuzilmalari ularning o'ziga xos til va madaniy an'alarini aks ettiruvchi sezilarli farqlarni ochib beradi. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan holda aglyutinatsiya usulini qo'llaydi, bunda asos so'zga affikslar qo'shib, uning ma'nosini o'zgartiradi. Bu xususiyat oddiy ildiz so'zlardan murakkab atamalar yaratish imkonini beradi. Masalan, o'zbekcha "qo'shin" (qo'shin) so'zini kengaytirish mumkin "qomondon" (armiya-boshi) va "harbiy qism" (harbiy-birlik) kabi atamalarni yasash uchun turli qo'shimchalar. Xitoy tili esa harbiy atamalarni tuzishda o'zining logografik yozuvi va bir bo'g'inli morfemalariga tayanadi. Xitoy belgilar ko'pincha qo'shma so'zlarni hosil qilish uchun birlashadi, har bir belgi umumiy ma'noga hissa qo'shadi. Masalan, 军 "harbiy" (jūn, jūn) atamasi boshqa belgilar bilan qo'shib, 军务 "harbiy ishlar" (jūnwù, jūnwù) va 军事 "harbiy strategiya" (jūnshì, jūnshì) kabi so'zlarni hosil qilishi mumkin. Xitoy belgilarining aniqligi va ixchamligi harbiy kontekstda muhim jihat bo'lgan samarali muloqotni osonlashtiradi.⁵

O'zbek va xitoy tillarida harbiy unvon va unvonlarning qiyosiy tahlili umumiy va farqli tomonlarini ko'rsatadi. O'zbek tilida martabalar ko'pincha turk va rus tillari ta'siridan kelib chiqqan bo'lib, "general" (general) va "polkovnik" (polkovnik) kabi unvonlar ana shu ikki tomonlama merosni aks ettiradi. Sovet davridagi rus harbiy terminologiyasining moslashuvi o'zbek harbiy leksikasiga doimiy ta'sir ko'rsatdi. Xitoyda harbiy unvonlar qadimiy matnlar va zamonaviy islohotlarga asoslangan uzoq tarixga ega. 将军 "General" (jiāngjūn) va 上校 "polkovnik" (shàngxiào) kabi unvonlar zamonaviy ierarxik tuzilmalar bilan uyg'unlashgan an'anaviy belgilardan foydalanishni ko'rsatadi.

Bugungi kunga kelib kiber urush, sun'iy intellekt va ilg'or qurollar bilan bog'liq bo'lgan narsalar Xitoyning harbiy innovatsiyalar bo'yicha oldingi safda qolishga bo'lgan sa'y-harakatlarini aks ettiradi. Xorijiy atamalarning moslashuvi va yangi qo'shma so'zlarning yaratilishi xitoy tilining zamonaviy tushunchalarga moslashishda moslashuvchanligini ko'rsatadi⁶. Madaniy va falsafiy ta'sirlar o'zbek va xitoy harbiy terminologiyasining madaniy va falsafiy asoslari ularning harbiy strategiya va tashkilotga nisbatan o'ziga xos yondashuvlari haqida qo'shimcha ma'lumot beradi. O'zbekistonda turkiy jangchilar merosi va Ipak yo'lining strategik ahamiyati pragmatik va moslashuvchan harbiy madaniyatni rivojlantirdi. Har xil lingvistik ta'sirlarning harbiy leksikaga integratsiyalashuvi ana shu moslashish qobiliyatini aks ettiradi.

O'zbek va Xitoy harbiy atamalari tez texnologik va geosiyosiy o'zgarishlar sharoitida muammolarga duch kelmoqda. O'zbekiston uchun turkiy tillar merosini asrab-avaylash bilan harbiy terminologiyani modernizatsiya qilish va mahalliyashtirish zarurati bilan muvozanatlash davom etayotgan muammodir. Globallashuvning ta'siri va xalqaro

⁴ Sawyer, 1994.

⁵ Norman, 1988.

⁶ Hale, 2018.

harbiy standartlarning qabul qilinishi harbiy leksikonda doimiy moslashish va innovatsiyalarni talab qiladi. Xitoyda muammo ilg'or texnologik tushunchalarni an'anaviy lingvistik asosga integratsiya qilishdadir. Til uyg'unligini saqlagan holda murakkab zamonaviy harbiy tushunchalarni to'g'ri yetkazish zarurati innovatsion lingvistik strategiyalarni talab qiladi. Xitoyning sun'iy intellekt va kiber urush kabi sohalardagi ambitsiyalari Xitoy harbiy terminologiyasining evolyutsiyasini davom ettirishini taqozo etmoqda.⁷

XULOSA

O'zbek tilidagi harbiy terminologiya va lingvistik tuzilmalarning tadqiqi uning harbiy leksikalarini shakllantirgan tarixiy, madaniy va lingvistik omillarning murakkab o'zaro ta'sirini ochib beradi. Qiyosiy tahlil natijasida ma'lum bo'ladiki, har ikkala til ham o'ziga xos atamalarni ishlab chiqqan bo'lsa-da, modernizatsiya va globallashuv sharoitida ular umumiy muammolar va imkoniyatlarga ega. O'zbek harbiy terminologiyasiga uning turkiy ildizlari hamda fors, arab va rus tillarining tarixiy ta'siri sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan. O'zbek tilining aglutinativ xususiyati yangi harbiy tushuncha va texnologiyalarga moslasha oladigan murakkab atamalarni yaratish imkonini beradi.

Xitoy harbiy terminologiyasi esa uzluksiz va nisbatan bir-biriga bog'liq bo'lmagan tarixiy rivojlanish orqali rivojlandi. Xitoy tilining logografik yozuvi va bir bo'g'inli morfemalari aniq va ixcham harbiy atamalarni yaratishga yordam beradi. Sun Tszining "Urush san'ati" kabi qadimiy matnlar zamonaviy harbiy terminologiyaga ta'sir qilishda davom etadigan asosiy leksikani taqdim etdi. Xitoy harbiy madaniyatida intizom, uyg'unlik va strategik uzoqni ko'ra bilishga alohida e'tibor qaratilishida konfutsiy, daosizim va legalistik tafakkurning falsafiy asoslari yaqqol ko'rinadi.

Ikkala til ham zamonaviy texnologik tushunchalarni an'anaviy lingvistik asoslariga integratsiya qilish muammosiga duch kelmoqda. O'zbekiston uchun bu turkiy til merosini asrab-avaylash bilan harbiy terminologiyani modernizatsiya qilish va mahalliyashtirish zaruriyatini muvozanatlashdan iborat. Xitoyda texnologiya va harbiy modernizatsiyaning jadal rivojlanishi murakkab zamonaviy harbiy tushunchalarni lingvistik uyg'unlikni saqlagan holda to'g'ri ifodalovchi yangi atamalarni yaratishni talab qiladi. Globallashuvning ta'siri va xalqaro harbiy standartlarning qabul qilinishi bu jarayonni yanada murakkablashtiradi. O'zbekiston ham, Xitoy ham xorijiy atama va tushunchalarni o'z harbiy leksikalariga kiritishni yo'lga qo'yishi, bu qo'shimchalarning mavjud til tuzilmalariga uzluksiz integratsiyalashuvini ta'minlashi kerak. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'zbek va xitoy tillaridagi harbiy terminologiya va lingvistik tuzilmalarni o'rganish harbiy leksikaning dinamik va rivojlanish xususiyatini ko'rsatadi. Har ikki davlat modernizatsiya va yangiliklarga moslashishda davom etmoqda. Geosiyosiy voqealiklar, ularning harbiy terminologiyalari muqarrar ravishda rivojlanadi. Ushbu atamalarni shakllantirgan tarixiy, madaniy va lingvistik kontekstlarni tushunish til evolyutsiyasi va harbiy modernizatsiyaning kengroq jarayonlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

⁷ Hale, 2018.

ADABIYOTLAR

1. Johanson, L. (2006). "The Turkic Languages." Routledge.
2. Sawyer, R. D. (1994). "The Seven Military Classics of Ancient China." Basic Books.
3. Hale, C. (2018). "Language and Modernization in Central Asia: Problems and Prospects." Palgrave Macmillan.
4. Norman, J. (1988). "Chinese." Cambridge University Press.

